

– Мої вітання нашим глядачам та слухачам. Це програма «Шлях до себе». Мене звати Лена Чиченіна. У ній ми говоримо про вплив Радянського Союзу на різні галузі та головню, як ми цього впливу позбуваємося. Наш проєкт створений завдяки Українському культурному фонду. Сьогодні ми говоримо про книжки, літературу, книжкову галузь з Оксаною Хмельовською, співзасновницею сайту «Читомо» та однією з кураторок «Книжкового арсеналу». Оксано, вітаю.

– Вітаю вас, Лено.

– У нас останнім часом дуже популярна – не знаю, чи вузько, чи широко – літературна премія, яка називається «Золотий ліфон». І всі інші премії, які стосуються, так би мовити, сексуалізації письменників. Дуже активно і модно у багатьох колах називати Сергія Жадана чи Андруховича – секс-символами. Ця вся історія і захоплення нею – що це зараз означає? Нам цього бракувало раніше? Тобто письменники у нас були дуже серйозні, любили лише Україну. А зараз ми, нарешті, дорвалися. Що це за тенденція?

– Ви правильно говорите, тому що сексу в Радянському Союзі не було. І, власне, такої літератури чи фотоальбомів, наприклад, з еротикою. Я вам більше скажу: якщо зараз випускаються якісь альбоми із ню, це викликає дуже багато дописів. Наприклад, ми знаємо, що Юрко Іздрик мав свій фотоальбом з оголеним тілом, і це дуже сколихнуло спільноту. Ми ще, можливо, не настільки можемо спокійно до цього ставитись.

– Голий письменник!?

– Так, голий письменник.

– Як це!?

– Але я можу сказати, що це вже в дев'яностих ми мали оцей сплеск. «Лель» – журнал, можливо, ви пам'ятаєте; «Світло і тінь» – це ж була еротика, «Пан+пані». Ми настільки не мали цього всього у Радянському Союзі, що видання «Пан+пані» було мегапопулярним. Зараз, наприклад, наші журнали «Країна» чи «Український тиждень» досі не мають таких накладів, як тоді видавалися з флером еротичності видання. Ну, і «Польові дослідження з українського сексу», скільки маємо жіночих голосів дев'яностих – тобто ми це переживали. Винничук, Покальчук Юрко – це все було в нас після дев'яностих, коли стався цей розвій. Але разом з тим зараз трішки вже затишшя. Мені здається, що вже наситилися. Але «Золотий ліфон» чи ще якісь премії говорять нам, що, можливо, не зовсім, що це цікаво.

– Є один такий міф. Не знаю, як його перевірити, тому що я народилася у 1986 році. Міф про оцю «самую читающую нацию». Я не розумію, чи він був правдивий. Можливо, люди купували книжки, тому що їх можна було купити, можна було їх поставити в «стенку», щоб було красиво. А насправді вони їх не читали. З вашої точки зору, наскільки цей міф є міфом?

– Насправді це питання дуже різностороннє. Читачі різні та по-різному можна ставитись. Якщо говорити про дозвілля, то яке воно було? Дві програми на телебаченні, радіо, якісь там фільми. Що могла радянська людина робити? Читати, щоби відірватися від цього радянського сумного світу. Зараз була виставка в «Довженко-центрі» «Польоти уві сні та наяву» – там видно цю радянську людину, яка шукає себе. Їй нудно жити, тому книжки були, в принципі, такою втечею в нереальність.

А чому фантастику любили, чому настільки в Радянському Союзі це було популярно в певний час? Тому що це теж був якийсь інший світ. Або ж захоплення езотеричними навіюваннями у сімдесятих, вісімдесятих роках. Адже це теж про духовність, а не про реальність. Але можу сказати, що є відповідь на питання, чи ми були читаючою нацією. Якщо дивитися на цифри, то двадцять років, 1927 – 1928, були найкращими за назвами і накладами книжок українською мовою. Тоді справді був розквіт. Ми знаємо наші двадцять – це були чотири тисячі назв українських книжок і непогані накладки. Російською тоді видавалося 10% книжок в Україні. Чому це було? Це була постанова партії, що можна було дати цю українізацію, і це все в нас гарнесенько відбувалося. Але пізніше...

– Подумали, що, напевно, це зайве.

– Воно скорочувалося, і вже сорокові, п'ятдесяті, шістдесяті, сімдесяті роки – п'ятдесят на п'ятдесят книжок видавалося що українською, що російською мовами в Україні. Що видавали? Якщо проаналізувати, то перше місце – це хваління українсько-російської дружби.

– Це в нас тут, в Україні, видавали?

– Так-так, з'їзди партій КППС. Там дуже було всього багато. Як ми перемагали у Великій Вітчизняній війні. Що цікаво, що мене найбільше заворожує: ось була якась дата, яку потрібно було гучно відсвяткувати, наприклад, 50 років з дня заснування СРСР. І тоді підготували 90 назв книжок про братні народи, як ми братаємося з Росією, з іншими республіками, як все добре. І художня література, і поезія, і фотоальбоми.

– Це хтось читав взагалі? Це ж видавалось чисто номінально.

– Так, я зараз довершу. Наприклад, 1954 рік – 35 назв про кукурудзу: кукурудза в дитячій літературі, кукурудза як посібник, кукурудза в художній літературі. Я, наприклад, перечитувала у бабці старі радянські книжки. Там був епізод – забула, як звати письменника – про кукурудзу: як вони засівали, як вони вважали, що це змінить ситуацію. Це все було. А у вісімдесятих роках, коли відбулась Олімпіада, вийшло 800 назв книжок, тобто окремих видань про Олімпіаду. І коли ми дивимось архіви – а в мене, перепрошую, недописана дисертація, – бачимо, як муштрували працівників книгарень: вони мають знати англійську, щоб представити ці всі видання, коли звертатимуться іноземці. Тобто це все було. На ваше питання, чи читали...

– **Чи читали, для кого це? Чи воно просто лежало десь?**

– Якщо говорити про те, що третину книжок у бібліотеках ніколи не брали читачі. Тому я думаю, що це багато номенклатурної літератури, яка ніколи не була прочитана.

– **Збереглась ця тенденція? Наприклад, ми часто згадуємо про письменника, коли у нього ювілей. Наскільки ця традиція у нас збереглась саме у літературі, у книговидавництві? Видають зараз щось до якоїсь дати?**

– Видавали, наприклад, до 200-ліття Лесі Українки величезний семитомник, і це прекрасно.

– **Якщо в нормальних межах, то це нічого страшного?**

– Звичайно. Дитячі книжки були, але це не була, знаєте, купа назв непотрібних, це насправді читається. Наприклад, у «Порталі» дуже гарна дитяча книжка про Лесю Українку вийшла. Вона прекрасна, її хочеться купувати дітям. Тому коли говорять про те, що ми «самая читаючая нація», то за накладами – так, не за назвами навіть. Це було 104 мільйони, здається, у сімдесятих роках, накладів, а зараз у нас, наприклад, 60 мільйонів примірників у 2019 році. Зараз гірше, тому що коронавірус, криза, дуже впало книговидання. Зрештою, можна сказати, що за накладами ми були крутіші, але що це була за література?

– **Про кукурудзу. Зараз у нас часто виходять соціологічні дослідження видавничої галузі, їх уже є кілька. Коли вони з'являються, багато хто з літературного середовища пише пости про зраду. Бо результати вказують, що українці не дуже хочуть читати, дивляться телевизор здебільшого. Наскільки це є зрада? Чи справді ми зараз читаємо критично мало, що з цим робити?**

– Так, ми критично мало читаємо, і це правда. «Читомо» якраз організувало перше величезне соціологічне дослідження у 2018 році, де цифри були, в принципі, нормальні. Менші, звичайно, ніж у Польщі, зовсім менші, ніж у скандинавських країнах. Але Український інститут книги минулого року повторно зробив те саме соціологічне дослідження – впали показники і за кількістю регулярних читачів. Регулярні читачі – ті, які постійно читають, щодня або щотижня тримають у руках книжку. 60% українців не читають книги взагалі, тобто у них немає такої потреби. Принаймні за останні два роки ми побачили це скорочення.

В інших країнах, наприклад, ми бачимо дослідження, що у Британії, у США, європейських країнах люди під час нокдауну почали читати більше, саме у літературі знаходили свій спокій. Я думаю, що в Україні був такий невеличкий, у березні-квітні, сплеск зацікавлення літературою, потім це зникло. Здається, це економічна ситуація, яка все-таки не дозволяє людям сісти і читати книжку. Треба крутитися, заробляти гроші та думати, що це просто трата часу. Як це змінити? У нас зараз Стратегія читання – 2021-2025 роки, яка розроблялася Інститутом книги, дуже багато експертів залучили. І там багато хороших речей, які могли б покращити ситуацію. 2021 рік закінчується, стратегія досі не прийнята.

– Які взагалі там є пункти? Часто я чую такі тези: дуже мало в медіа інформації про літературу, що це дуже непопулярна тема, багато редакторів не хочуть її, бо, мовляв, будуть низькі рейтинги. Самі письменники не займаються власною розкруткою, дуже приховують себе, не знають, що таке промо, що таке піар та усіяко все це ігнорують. Це, очевидно, комплексне щось?

– Це комплексне питання. І не можна так сказати, що щось там не працює. Наприклад, брати Капранови, здається, понад сотню міст і сіл у 2019-ому чи 2018 році проїхали в Україні. Їх просто в кожному селищі чи містечку знають. І вони молодці, зробили цю піар-кампанію. Макс Кідрук теж. Дорж Бату на «Книжковому арсеналі» три години поспіль роздавав автографи у 2019 році, ще до карантинного часу. Три години поспіль люди стояли у черзі та чекали ці автографи. Тобто ті люди, які мають вплив, лідери думок у соцмережах мають це. А є інші письменники, яким це не потрібно. Це психологічні тонкі речі. Ти не можеш людину змусити постити фоточки, казати «я афігенний письменник, йдіть до мене на презентацію».

– До речі, про фоточки. Це трішечки відійшло, бо на «Книжковий арсенал» можна частіше купити електронний квиток, і вже не такі великі черги. Але ж раніше це було просто якимось мемом – всі постили оці півгодинні

черги. Я одного разу хвилин 45 стояла у черзі, тому що всі вирішили купувати книжки, потім всі фоткають ці валізи з книжками. Я раділа-раділа, і от хтось мене знов занурив у зраду. Мовляв, що це якась невелика кількість людей, просто на маленькому п'ятачку біля Мистецького арсеналу їх найбільше видно.

– Мушу вас розчарувати. Я думаю, що це все ж таки невеличка бульбашка, тому що з року в рік кількість відвідувачів фестивалів або книжкових виставок не надто зростає. Ми працюємо, змагаємося з тією самою аудиторією. Власне, це питання, що потрібно робити інші методи, достукуватися. Бо ті люди, які читають, які є нашою, скажімо, цільовою аудиторією, будуть читати, приходити на ці фестивалі. А тих людей, які ніяк з цим не пов'язані, треба залучати іншими методами. Ви говорили про методи. Це книгарні. Минулого року закрилося, наприклад, 48 книгарень в Україні. Не пережили карантин. Це страшні цифри.

І якщо ми порівнюємо радянський досвід, яка там була система книготоргівлі, то у кожному селищі була книгарня, книжки продавалися в Укрпошті, хороші книжки. І були книжкові магазини, музика, нотні видання, техніка, медицина. Де в нас зараз таке є, тематичні книжкові магазини? Зокрема, у Радянському Союзі, теж досліджувала це питання, були тематичні книжкові виставки. Тобто на завод чи фабрику приїжджали видавці та показували працівникам книжки про гірську промисловість чи про шахтарську справу. Чи у колгосп заїжджали теж з виставками, і от саме там про доярство, наприклад, чи про кукурудзу показували. Це все було, не можна говорити, що було зовсім погано. І там були люди, які думали і робили. І ось, наприклад, ми на «Читомо» робимо проєкт «Портрет читача замолоду», де я теж спілкуюся з людьми, які у той період жили. І вони кажуть, що на Вінграновського приходило 500 людей, просто на вірші. Коли зараз Жадан з «Собаками в космосі» виступають, то це все-таки музика, хоча й на його поетичні вечори приходять.

– Це ж секс-символ.

– Ну, як для кого. Тоді теж приходили на вечори таких письменників відомих. На Ліну Костенко як приходили, на Драча.

– Якби зараз, приміром, на телебаченні з'явилися якісь програми про літературу, якби у токшоу, у які зараз запрошують переважно політиків, почали запрошувати письменників, хоча б наших топових. Покращило б ситуацію збільшення медійності?

– Звичайно. Це з одного боку. З другого боку, я пам'ятаю, коли ми засновували «Читомо» – це був 2009 рік. Ми заснували його, тому що не було жодних медій,

які б писали про книжки. Якщо траплялась якась стаття Ірини Славінської про книжки десь на Українській правді, то це було мега, всі читали. А зараз дуже багато маленьких медіа чи великих, все одно книжка є в полі зору. Я зараз часто чую, що політикам журналісти в інтерв'ю ставлять фінальне питання про прочитану книжку. І вони відповідають на нього. Це дуже класно. Коли ти прочитав про якусь складну економічну ситуацію в країні, про «Велике будівництво», а тут запитують: що ж ти читаєш, людинко, яка це все робить. Те, як медіа справді працює, наскільки воно важливе навіть у наш час мікроблогерства, блогерства, лідерів думок, показала ситуація з книжкою про Василя Стуса Вахтанга Кіпіані.

– Віктор Медведчук - ідеальний піарник. Він фільм про Стуса розкрутив, книжку розкрутив. Я вже митцям пропонувала: треба скрізь згадувати Медведчука. Він буде ображатися і розкручувати ваші твори.

– Так. Проте це не та книжка, яку будуть читати. Це все-таки сухі архівні матеріали, які ти не прочитаєш. Було б класно, звичайно, якби ми таким чином розкрутили якусь фікшн-літературу, яка б заохотила певну кількість людей до української літератури. Окей, зрештою, у людей буде ця книжка. Це, знаєте, як форма протесту людей проти цієї жахливої ситуації та проти того, що у нас досі якась пропаганда та дві правди. Люди показали таким чином протест.

– У нас з вами лишається хвилинок п'ять, хотіла б вам ще два питання поставити. Як думаєте, чи досить у нас нон-фікшн літератури, такої масової, можливо, зовсім легкої. Багато розмов про те, що у нас всі хочуть бути високочолими, писати серйозну літературу, яка, звичайно, сприймається невеликою кількістю людей. А от література як відпочинок у нас не так представлена. Чи це правда?

– Тут я з вами можу погодитися. Тому що масові письменники в Україні не настільки популярні, і навіть якщо вони є, можливо, у медіа не надто добре відображені. У нас є Дара Корній, Люко Дашвар, наприклад. Є Володимир Лис з Луцька, є Василь Шкляр.

– А вони хіба не популярні? У них найбільші наклади.

– Так. У них найбільші наклади, але які це наклади? 20 тисяч. У найкращий час у Шкляра було 20 тисяч, здається. Чи це масова література? Ні, не масова. Тобто в межах нашої бульбашки і країни – так, це кул, це дуже хороші наклади, бо інші мають взагалі по п'ять, по три тисячі примірників. Той самий Андрухович чи Катя Калитко, наприклад. А тут – більше. Зрештою, можливо, тут є якась така річ, що на телебачення все-таки запрошують Забужко, Жадана – літератури вищої полиці. А письменники, які пишуть на ширше коло, менш

медійні. І тому, можливо, їх не настільки добре знають саме читачі. Тут якраз цікава ідея, щоб їх показувати на якомусь СТБ.

– **До речі, це дивно. Навпаки масових письменників треба було запросити на телебачення.**

– Так. Це така дивна ситуація, можливо, тому що журналісти часом хочуть запрошувати, людей, яких...

– **Яких вже знають, впізнавані.**

– Які добре говорять. Але це треба виправляти, розкручувати інших авторів.

– **Ще, знаєте, яка цікава штука, над якою я давно думаю. Один з моїх улюблених письменників – Анатолій Костецький. Я просто обожаю його з дитинства. Перечитую його твори багато разів. Там разом із класними сюжетами трапляються як не піонери, так ще якісь радянські історії. У Нестайка ті самі штуки. У США є культура скасування. У нас те саме, тільки пов'язане більш з радянськими моментами. Що робити з цими текстами? Перевидавати і викидати звідти шматки? Ставити дисклеймери як «Дісней» робить зі своїми мультфільмами? Що нам робити з цією радянською літературою? Класною, яку треба зберегти, але яка несе усі оці ідеологічні історії.**

– Мені здається, що викидати – не настільки добра ідея, це все-таки схоже на цензуру. Ми таким чином перекреслюємо великий пласт історії України. А це все радянська Україна, її історія. І те, як зараз читають діти Всеволода Нестайка, тобто це у «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГИ» бестселер постійно. Взагалі «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА» може більше нічого не видавати, крім «Гаррі Поттера» і Всеволода Нестайка. І все в неї буде добре. Це я вам кажу, бо знаю, що кожне покоління заворюють ці книги. І Анатолій Костецький теж може бути цікавим автором. Він не настільки популярний, але ми про нього поговорили і, можливо, батьки куплять його книжки. Що мене здивувало: видавництво «Школа» на «Книжковому арсеналі» ставило серію радянських письменників – російських та інших, скажімо, братніх народів. Усілякі Чебурашки і крокодильчики Гени, поросятка. Мені здавалося, що попиту немає, але вони перевидали це все. Хтозна, можливо, воно й цікаве. Що я можу сказати про те, щоб викидати? У нас є Том Соєр, Джек Лондон – там теж інші реалії, дітям складно це все зрозуміти, чому така була ситуація...

– **Ставити на книжки дисклеймери: увага, діти, обережно!**

– Я не знаю, чи дисклеймери, чи, можливо, знаєте, є культура редакторська – пояснення. Ось, наприклад, мені дуже подобається «Воццек» Юрія Іздрика –

там величезна післямова про те, як читати цю книжку. Ось, можливо, нам треба йти таким шляхом, дітям пояснювати, що була така історія, були піонери в цей час. І тут не треба все так зважувати. І перечитувати теж варто, бо були й класні тексти, які не торкалися цього взагалі. Були письменники, які говорили про якісь психологічні теми, глибокі.

– Головне про це більше говорити, більше читати, щоб не було більше ганебних соціологічних досліджень, де 60% українців не читають. Дякую вам, Оксано, за цю розмову. Це була програма «Шлях до себе», в якій ми говоримо про те, як виходимо з-під радянського впливу і шукаємо самих себе. Нагадаю, Оксана – співзасновниця сайту «Читомо», де пишуть про літературу, а також кураторка «Книжкового арсеналу», куди стоять велетенські черги до цього часу. Оксано, дякую вам ще раз. Наш проєкт створено за підтримки Українського культурного фонду. Гарного усім дня.